IMAGINILE PRIMARE ÎN PROCESUL CREĂRII CUVINTELOR: VARIETATE ŞI SIMILITUDINE

VASILE PAVEL

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”, Chişinău,
dialectologie@mail.ru

Cuvinte-cheie: *nominaţie*, *motivaţie*, *formă internă*, *varietate diatopică a limbii.*
Keywords: *nomination*, *motivation*, *inner form*, *diatopic variety of the language*.

Limba este creaţia cea mai semnificativă a fiecărui popor. Cuvintele sunt comori de imaginaţie şi de gândire. Creativitatea este un principiu comun al activităţilor culturale libere ale vorbitorului. Prin creativitate, limba se diferenţiază. Dar limbajul este şi pentru alţii – un principiu numit *alteritate*. Datorită alterităţii, spune Profesorul Eugeniu Coşeriu, limbajul se prezintă sub formă de limbi şi tradiţii comune pentru orice comunitate care se dezvoltă în istorie. Creativitatea generează varietăţi, iar alteritatea omogenităţi (Coşeriu 1995: 11–12).

Varietăţile diatopice, diastratice şi diafazice nu afectează unitatea limbii române.

În cele ce urmează observaţiile sunt orientate spre studiul imaginilor primare în procesul creării cuvintelor şi spre evidenţierea varietăţii şi similitudinii *motivaţiei* în actul desemnării obiectelor, al *nominaţiei* < fr. *nomination* ‘action de nommer, d’être nommé’, împrumut din lat. *nominatio* (Hatzfeld, Darmesteter 1964: 1597), obiectul de investigare al onomasiologiei. Motivaţia constituie o primă etapă în procesul complex al nominaţiei: al identificării, reflectării şi desemnării obiectelor. Motivaţia se află în raport reciproc cu nominaţia.

În ultimele decenii onomasiologia se axează pe studiul motivaţional-cognitiv şi structural al fenomenului nominaţiei, îndeosebi cu aplicare la varietatea diatopică, cuprinsă în atlasele lingvistice. În acest sens graiurile şi dialectele furnizează date extrem de preţioase. În graiul viu, nominaţia este un proces liber, nepremeditat, natural, spontan.

Crearea unui cuvânt este condiţionată mai întâi de identificarea obiectului ce necesită a i se da un nume. În timpul căutării numelui pentru noul element al realităţii, vorbitorul compară prin intermediul asociaţiei de idei noul obiect cu altele vechi (asociaţia fiind o proprietate a psihicului de a lega între ele mai multe imagini senzoriale, idei; apariţia unei reprezentări atrage în conştiinţă o altă reprezentare asemănătoare cunoscută anterior). Astfel este găsit semnul caracteristic comun – motivul – pentru lucrurile comparate (cf. *áripă* ‘organ al păsărilor, care serveşte la zbor’/*aripă* ‘parte a avionului’). În acest proces, subiectul vorbitor

SCL, LXXI, 2020, nr. 1, Bucureşti, p. 46–49

BDD-A31115 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:41 UTC)

găseşte astfel şi numele obiectului cunoscut anterior (de pildă, *aripă*), care va servi drept bază onomasiologică pentru desemnarea noului obiect. Aceasta este *poziția-cheie* prin care se poate lămuri formarea noilor denumiri: derivate afixale, derivate semantice, sintagme nominative, cuvinte compuse ş. a. (Pavel 2014: 286–393).

Inovațiile lexicale sunt memoria imaginilor primare ale lucrurilor comparate. Aristotel explica metafora prin „trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect", iar G. W. Leibniz menționa: percepția senzorială ne oferă obiectul, rațiunea – numele lui. Numele, precizează filozoful german, este un „semn distinctiv", un indiciu bătător la ochi, pe care vorbitorul îl face reprezentant al obiectului. Din cele spuse se desprinde ideea despre două etape în actul nominativ: etapa senzorială şi etapa logică (noțiunea se formează doar cu ajutorul cuvântului).

În faza inițială a formării cuvintelor unitățile de nominație sunt motivate. Cu timpul multe elemente lexicale îşi pierd forma internă (motivul se şterge) şi devin netransparente. Motivația cuvintelor relevă caracterul de sistem al vocabularului, al legăturilor motivațional-derivaționale între cele două unități categoriale: cuvântul motivat (*plugar* 'omul care lucrează cu plugul') şi cuvântul motivant (*plug*). Relațiile motivaționale între cuvinte constituie unul din aspectele cele mai însemnate ale organizării în sistem, proprie lexicului şi limbii în general.

În forma internă, noțiune explicată în profunzime de către W. von Humboldt, descoperim dezlegarea corectă a actului creator al cuvântului. Specificul varietății şi similitudinii motivației semnului glotic se află în legătură directă cu forma internă ca manifestare abstractă a imaginilor primare senzoriale, caracteristice reprezentării obiectelor.

Față de conceptul „formarea cuvintelor", fenomenul nominației este o noțiune mai cuprinzătoare, care se încadrează în conceptul de „derivare nominativă" (Nikitevici 1984). Funcția primară a întregului sistem de creare a cuvintelor este cea nominativă.

În principiu, mecanismul nominației ca proces de desemnare a lucrurilor este unul şi acelaşi pentru toate idiomurile. Dar preferințele şi posibilitățile de realizare a procesului nominației, raportul numeric al tipurilor de denumiri, manifestarea legităților generale şi particulare ale nominației depind de s t r u c t u r a l i m b i i. În limbile germanice compunerea, de exemplu, este un procedeu foarte viabil în raport cu limbile romanice.

Unitățile lexicale au originea, de regulă, în planul sintagmatic al limbii. Multe cuvinte reprezintă condensări ale unor structuri sintactice, ca urmare a transferului de la judecată despre obiect la denumirea sa. Semnul cu caracter analitic se transformă într-o sintagmă nominativă, care prin univerbație dă naştere unui singur cuvânt. Din acest motiv unii lingvişti propun ca teoria motivației să cuprindă noțiunea de j u d e c a t ă m o t i v a n t ă (Kubrjakova 2010: 10). Mostre de propoziții-judecăți cartografiate, de obicei, nu se atestă. Acestea sunt caracteristice mai mult vorbirii interne. În schimb, pe aceleaşi hărți lexicale sunt fixate numeroase îmbinări de cuvinte, care reprezintă faze intermediare în procesul de

BDD-A31115 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:41 UTC)

formare a derivatelor (*c u ş c ă pentru hulubi* > *hulubar*, *hulubarnic*, *hulubniță*, *huluboaică*) (ALRR. Bas. III, h. 272).

Utilizarea în paralel a semnelor de diversă structură (*teară de potcovit* > *potcovitori*, *pom de măr* > *merar*, *băț de pus oale* > *olar* 'prepeleac') şi reflectarea acestora în hărțile lingvistice îi sugerează cercetătorului ideea despre evoluția şi modificarea în timp a unităților de nominație, despre peisajul dialectal, care ni se înfățişează ca aspect al diacronicii în spațiu. *Hărțile lingvistice oglindesc coexistența diacroniei în sincronie*.

Lucrările ştiințifice privind fenomenul motivației au deschis noi perspective pentru investigațiile contrastiv-tipologice. Amintim aici despre apariția, în ultimele patru decenii, a *hărților motivaționale* incluse în *Atlasul limbilor Europei* (*Atlas linguarum Europae* [= ALE]) şi *Atlasul lingvistic romanic* [= ALiR]). Asemenea hărți constituie o inovație în geolingvistică. ALE şi ALiR utilizează deopotrivă metode tradiționale (onomasiologia, semasiologia) şi inovatoare (hărțile de motivație). Această din urmă metodă „merge dincolo de interesul pentru etimologie şi caută cauzele, motivația desemnării anumitor obiecte" (Viereck 2003–2004: 327–332).

Hărțile motivaționale relevă o „tipologie" riguroasă a celor şase familii de limbi vorbite în Europa (indo-europene, altaice, semitice, uralice, caucaziene, la care se adaugă basca), în temeiul constatării unei „mentalități comune" la vorbitorii de idiomuri diferite. Asemenea hărți din ALE şi ALiR conțin material faptic foarte bogat, care este analizat şi comentat pe larg de către autorii hărților, cum ar fi, de pildă, studiul realizat de Mario Alinei cu privire la denumirile curcubeului, înregistrate în ALE (Alinei 1977: 3–30). În studiul cu privire la termenii pentru „spic", autorii Nicolae Saramandu şi Manuela Nevaci constată că în limbile europene la originea motivației denumirilor pentru obiectul vizat stau două t i p u r i de motivație:

1) „ascuțit, tăios", „țepos, spinos" şi
2) „cap, capăt", proeminență „vârf" (Saramandu, Nevaci 2005–2007: 221–222).

Relevarea varietății şi similitudinii motivației în procesul de alegere a motivanților este urmărită şi în cadrul *grupurilor tematice de cuvinte*, delimitate pe baza comunității funcției denotative a termenilor. Vocabularul cromatic relevă, bunăoară, doar semnul comun (motivul) al obiectelor comparate (*sfecliu*, *bostăniu*, *vişiniu*, *portocaliu*, *liliachiu* ş.a.). La formarea numelor de profesie este evidențiat procesul muncii (*croitor*, *vânzător*), vehicolul cu care se lucrează (*căruțaş*, *plugar*), produsul muncii (*lingurar*, *olar*). Lexicul micologic indică locul de creştere al ciupercilor (*ciupercă de gunoi*), forma (*urechiuşă*), culoarea (*gălbior*), gustul (*iuțan*, *iuțar*, *burete iute*).

Imaginile primare în procesul creării cuvintelor pot fi dintre cele mai diverse, dând naştere varietății de unități lexicale. În graiurile româneşti de la est de Prut pentru firele care învelesc ştiuletele porumbului în faza incipientă au fost înregistrate cuvintele *mătase*, *ciup*, *bărbie*, *peteală*, *mustăți*, *plete*, *chică*, *gâță*, *cosiță*, *păr*, *mătreață* (ALM II/2, h. 911). În aceleaşi graiuri pentru discul florii-

BDD-A31115 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:41 UTC)

soarelui, în care sunt implântate semințele, au fost atestaţi numeroşi termeni (baze onomasiologice): *tablă* (cu accentuare modificată, după *tablá* 'tavă de servit'), *pălărie*, *căciulă*, *cuşmă*, *şleapcă*, *caschetă*, *căpățână*, *pită*, *turtă*, *plăcintă*, *sită* ş. a., toate aceste lexeme fiind urmate de determinanți (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită*, *turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicați mai sus (ALM, II/2, h. 921).

Constatăm astfel o vădită *varietate* de lexeme la nivelul *motivului*, al semnului motivant concret, dar *similitudine* (identitate) la nivelul tipului de semn motivat, al *motivemului*, exprimat, de exemplu, pentru denotatul parte componentă a florii-soarelui prin formula-tip „obiect rotund şi plat", plus numele plantei în general.

În loc de concluzie, motivemul aparține nivelului emic (al abstracției) şi corespunde unei clase de nume motivante omogene.

BIBLIOGRAFIE

Alinei, Mario, 1977, "Magico-Religious Motivations in European Dialects: a Contribution to Archeolinguistics", *Dialectologia et Geolingvistica*, 5, p. 3–30.

Coşeriu, Eugen, 1995, „Unitatea limbii române: planuri şi criterii", în *Limba română şi varietățile ei locale*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 11–19.

Hatzfeld Adolphe, Arséne Darmesteter, 1964, *Dictionnaire général de la langue française*, vol. II, Paris, Delagrave.

Pavel, Vasile, 2014, „Reprezentări metaforice în procesul de creare a denumirilor", în *Lucrările Celui de-al XV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 13–14 septembrie 2012)*, Cluj-Napoca, Argonaut Scriptor, p. 286–393.

Saramandu, Nicolae, Manuela Nevaci, 2005–2007, „Hărți lingvistice motivaționale", *Fonetică şi Dialectologie*, XXIV–XXVI, p. 221–228.

Viereck, Wolfgang, 2003–2004, „Atlasul limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)", *Fonetică şi Dialectologie*, XXII–XXIII, p. 327–332.

Nikitevici, V. M., *Osnovy nominativnoi derivatsii*, Minsk, 1984.

Kubrjakova, E. S., *Teorija motivatsii i slovoobrazovanii*, Moskva, 2010.

SIGLE

ALM II/2: Melnic, Vasile, Vasile Pavel. *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2. *Lexicul: Corpul omenesc. Familia. Agricultura*, Chişinău, Editura „Cartea Moldovenească", 1973.

ALRR. Bas. III: Pavel, Vasile, Valeriu Sclifos, Constantin Strugăreanu, *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. *Basarabia*, *nordul Bucovinei*, *Transnistria*, Chişinău, „Tipografia Centrală", 2002.

PRIMARY IMAGES IN THE WORD CREATION PROCESS: VARIETY AND SIMILITUDE

Abstract

In the present article the author investigates the unity of the Romanian language in relation to its diatopic variety, the nomination and the role of motivation in this process.

As a process of designating things, the nomination mechanism is the same for all idioms, but the preferences and possibilities of achieving the nomination process, the numerical rapport of types of denominations, the manifestation of the general and particular laws of the nomination depend on the structure of the language.

BDD-A31115 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:41 UTC)